

**ОСВІТНІЙ КОМПОНЕНТ ІТ-ПРАВА В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ****EDUCATIONAL COMPONENT OF IT LAW IN UKRAINE:
CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS****Жевелєва І.С., к. ю. н., доцент,
доцент***Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій
Національної академії Служби безпеки України*

Статтю присвячено актуальній проблемі сьогодення – сучасному стану та перспективам розвитку освітнього компоненту ІТ-права в Україні.

Автором з'ясовано особливості розвитку ІТ-сфери в Україні. Аргументовано стрімкий розвиток галузі інформаційних технологій на державному і приватному рівні. Акцентовано увагу на тому, що розвиток ринку ІТ-послуг неможливий без належного правового регулювання ІТ-сфери. Наведено основні міжнародні і вітчизняні дослідження галузі ІТ-права. Значну увагу приділено характеристиці сучасного стану забезпечення ІТ-ринку праці кваліфікованими спеціалістами з ІТ-права.

Обґрунтовано ідею про те, що створення належних умов для розвитку ІТ-сфери – це шанс для України швидше досягти рівня країн із високим розвитком суспільства і рівнем добробуту. Акцентовано увагу на необхідності налагодження дієвої системи організації підготовки спеціалістів закладами вищої освіти, підтримки і навчання талановитої молоді.

Даний напрямок доповнюється детальним розглядом впровадження інформаційних технологій на державному рівні. Наведено правові засади, основні завдання та досягнення Міністерства цифрової трансформації України. Акцентовано увагу на прогнозах розвитку галузі. Узагальнено основні тенденції та перспективи розвитку ІТ-сфери в Україні.

Проаналізовано положення Національної економічної стратегії до 2030 року в частині розвитку сфери інформаційних технологій. Наведено положення щодо потреби України у збільшенні підготовки ІТ-фахівців у закладах вищої освіти, включаючи державне (регіональне) замовлення.

Констатовано, що в Україні на сьогоднішній день підготовці ІТ-юристів на державному рівні приділяється недостатньо уваги.

У статті викладено характерні особливості правовідносин у сфері ІТ. розглянуто основні види юридичних послуг, у яких виникає потреба для забезпечення розвитку державної та недержавної ІТ-сфери.

Автором дано узагальнену характеристику основних освітніх можливостей для підготовки фахівців з ІТ-права в Україні. З'ясовано, що в Україні немає профільної вищої освіти з ІТ права.

Автором доведено необхідність розробки нової освітньої програми «ІТ-право» у рамках спеціальності 081 «Право». На основі вивчення зарубіжного досвіду встановлено основні освітні компоненти, які мають бути включені до цієї освітньої програми.

Ключові слова: ІТ-право, право інформаційних технологій, ІТ, ІТ освіта, ІТ юрист.

The article is devoted to the current problem of today – the current state and development prospects of the educational component of IT law in Ukraine.

The author clarifies the peculiarities of the development of the IT sphere in Ukraine. The rapid development of the information technology industry at the public and private levels is argued. Emphasis is placed on the fact that the development of the IT services market is impossible without proper legal regulation of the IT sector.

The main international and domestic research in the field of IT law is given. Considerable attention is paid to the characteristics of the current state of providing the IT labor market with qualified specialists in IT law.

The idea that the creation of appropriate conditions for the development of the IT sphere is a chance for Ukraine to reach the level of countries with high development of society and level of well-being is substantiated. Emphasis is placed on the need to establish an effective system of training specialists in higher education institutions, support and training of talented youth.

This area is complemented by a detailed consideration of the introduction of information technology at the state level. The legal bases, main tasks and achievements of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine are given. Emphasis is placed on industry development forecasts. The main trends and prospects of IT development in Ukraine are summarized.

The provisions of the National Economic Strategy until 2030 in terms of information technology development are analyzed. Provisions on Ukraine's need to increase the training of IT specialists in higher education institutions, including state (regional) procurement, are presented.

It is stated that in Ukraine today insufficient attention is paid to the training of IT lawyers at the state level. The article describes the characteristics of legal relations in the field of IT. the main types of legal services that need to ensure the development of public and private IT are considered.

The author gives a generalized description of the main educational opportunities for the training of specialists in IT law in Ukraine. It was found that there is no specialized higher education in IT law in Ukraine.

The author proved the need to develop a new educational program «IT Law» in the specialty 081 «Law». Based on the study of foreign experience, the main educational components that should be included in this educational program are identified.

Key words: IT law, information technology law, IT, IT education, IT lawyer.

Постановка проблеми. Сектор ІТ в Україні налічує понад 200 тис. спеціалістів – друге місце у регіоні Центрально-Східної Європи. При цьому, за чотири роки кількість фахівців подвоїлась. Українська освіта щороку випускає близько 27 тис. ІТ-фахівців, що значно більше за показники Польщі (17 тис.), Румунії (8 тис.) чи Болгарії (4 тис.). Нішу ІТ-освіти заповнює неформальна освіта та підготовчі курси – їх щороку проходять понад 43 тис. українців. Але навіть такі цифри не задовольняють внутрішній попит [1].

Україна впевнено стала на шлях провідних європейських держав із діджиталізації державних послуг

та впровадження інформаційних технологій у діяльність державного сектору. Запуск порталу «Дія», «Дія Сіті», впровадження електронного резидентства для ІТ-бізнесу, спроби правового регулювання ринку криптовалют – все це спрямоване на збільшення інвестиційної привабливості держави, розвиток економіки, розширення ІТ-бізнесу.

Розвиток ринку ІТ-послуг неможливий без належного правового регулювання ІТ-сфери. Сам ринок потребує виокремлення нової галузі – ІТ-права і підготовки достатньої кількості юристів, які спеціалізуються на ІТ-праві.

Разом із тим, на сьогодні в Україні на рівні вищої освіти немає освітніх програм з ІТ права. Підготовка ІТ-юристів

здійснюється лише на короткострокових курсах та спеціалізованих сертифікатних програмах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ІТ-право є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців порівняно нещодавно. Ґрунтовні дослідження проводились на базі Оксфордського університету [2, 3], іноземними вченими [4; 5]. Серед українських науковців, які досліджували різні аспекти ІТ-права, можна назвати Євгена та Олену Харитонових [6], Олександрю Яворську [7], Ольгу Сімсон [8] та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Автором у даній науковій статті за мету ставиться визначити окремі проблеми, пов'язані з ІТ-правом, та визначити основні перспективи ІТ-права в Україні.

Виклад основного матеріалу. У ХХІ столітті рекордсменами світового й вітчизняного ринків праці впевнено стають ІТ-професії, а сама ІТ-галузь гостро відчуває потребу у фахівцях для різних сфер ІТ-індустрії. Так, у 2021 р. за даними українського Центру економічної стратегії відсоток вакансій в ІТ-галузі перевищує показники поданих резюме на 39 %, за даними сайту Djinni – на 34 % [9], а за інформацією Асоціації ІТ Ukraine, на одного працевлаштованого в ІТ-галузі фахівця припадає до 40 вакансій [10]. Водночас, за даними Державної служби зайнятості, у 2021 році 52 % зареєстрованих в Україні безробітних мають вищу освіту. Отже, з одного боку, український ринок праці має серйозний дефіцит ІТ-фахівців, а з іншого, – дуже великий відсоток безробітних із вищою освітою.

Створення належних умов для розвитку ІТ-сфери – це шанс для України швидше досягти рівня країн із високим розвитком суспільства і рівнем добробуту. Такий шлях обрали Ізраїль, Китай, Індія, Південна Корея, Японія. Через певну близькість менталітету та умов розвитку (наявність збройного конфлікту, високий рівень інтелектуального потенціалу населення) ми можемо взяти за приклад шлях Ізраїлю, який нині займає у світі провідні позиції з упровадження інновацій і доведення нових ідей до промислового виробництва. Там створено систему організації університетської підготовки, підтримки і навчання талановитої молоді та впровадження, супроводження і фінансування винаходів та стартапів від зародження ідей до їх промислового використання [11]. Велику роль у цьому відіграє ефективна організація підготовки молодих спеціалістів саме в ІТ-галузі та закріплена на рівні законів діяльність ІТ-компаній. Є багато статей і досліджень, присвячених аналізу рівня підготовки ІТ-спеціалістів та проблем з якими вони стикаються під час ведення господарської діяльності в Україні.

Протягом останніх років Україна стала помітним гравцем на глобальному ринку ІТ-послуг. У масштабному галузевому звіті компанії Betroot “Ukraine: The Home of Great Devs. 2021 Tech Market Report” зазначено, що Україна демонструє темпи зростання ринку ІТ-послуг на рівні 20–25 % [12]. Роль України у світовій економіці та поточні зусилля з інформатизації всіх сфер життя суспільства будуть посилюватися і надалі.

Впровадження інформаційних технологій зазнало стрімкого розвитку і на державному рівні. 2 вересня 2019 року на базі Державного агентства з питань електронного урядування України було створене Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри). Постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 «Питання Міністерства цифрової трансформації» було затверджене Положення про Міністерство цифрової трансформації України. Цей документ є правовою основою для функціонування Міністерства, визначає засади, цілі та принципи діяльності.

Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації,

цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури ширококутного доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії [13].

Серед основних досягнень Міністерства цифрової трансформації України щодо цифровізації та створення бізнес-клімату в Україні можемо сформулювати наступні.

1) запуск у лютому 2020 року мобільного застосунку «Дія» – доступ громадян до цифрових документів і пріоритетних адміністративних державних послуг;

2) створення Єдиного порталу державних послуг «Дія» (<https://diia.gov.ua/>), де можна для отримати 38 публічних онлайн-послуг. Зокрема, оформлення, зміна чи припинення підприємницької діяльності, отримання послуги «єМалятко»; реєстрація ТОВ, оформлення документів для початку будівництва та введення об'єкту в експлуатацію; оформлення довідки про несудимість; отримання витягів з реєстрів тощо;

3) запуск національного проекту із розвитку підприємства «Дія. Бізнес»;

4) впровадження електронного резидентства. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про проведення експерименту із запровадження і реалізації в Україні електронного резидентства». Е-резидентство – це онлайн-сервіси для іноземців, що надають їм можливість отримання дистанційного доступу до державних послуг і ведення бізнесу в Україні, перебуваючи за кордоном;

5) створення віртуальної економічної зони «Дія Сіті» для спрощення умов ведення бізнесу та залучення іноземних інвестицій;

6) проєкт «Дія. Цифрова освіта» для підвищення рівня цифрової грамотності населення. Мета проєкту – за 3 роки навчити цифрової грамотності 6 млн українців. Проєкт складається з двох напрямків: онлайн-складова – платформа (<https://osvita.diia.gov.ua/>), на якій розміщені безкоштовні курси з цифрової грамотності, і офлайн-складова – мережа партнерських хабів цифрової освіти по всій країні, які надають доступ до інтернету та цифрових технологій [14].

Ці етапи перевірили досвідом Естонії яка на сьогодні є єдиною країною, яка майже 100 % державних послуг перевела у цифрові технології.

Національною економічною стратегією на період до 2030 року одним з основних орієнтирів, принципів та цінностей в економічній політиці визнано ефективну цифрову сервісну державу та компактні державні інститути (розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України) [15]. Разом із тим, основними перешкодами на шляху досягнення стратегічних цілей у сфері ІТ названі:

- слабка координація між ІТ-сектором та освітньою галуззю;

- брак фахівців у перспективних сферах;

- відсутність якісної освітньої програми у сфері ІТ;

- випадки незаконного втручання посадових осіб правоохоронних органів та органів державної влади у діяльність ІТ-компаній та інші.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року серед основних завдань визначає збільшення підготовки ІТ-фахівців у закладах фахової передвищої освіти, вищої освіти, включаючи державне (регіональне) замовлення, підвищення якості ІТ-освіти.

Узагальнимо основні тенденції та перспективи розвитку ІТ-сфери в Україні.

1. Впровадження державних стандартів регулювання ІТ-галузі в Україні шляхом створення спеціального правового режиму для ІТ-галузі «Дія Сіті». 15 липня 2021 року прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [16], за яким ІТ-компанії отримують спеціальну модель оподаткування, гнучкі умови працевлаштування та окремий порядок взаємодії з державними контролюючими органами. Цей закон є ключовий з трьох законопроектів, з яких повинен складатися «Дія Сіті» – спеціальний правовий режим для ІТ-галузі.

2. Запровадження правового регулювання ринку криптовалют. 8 вересня 2021 року було прийнято Закон України «Про віртуальні активи», який регулює праввідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в Україні, визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів. Президент України ветоував даний закон через невизначеність регулятора даного ринку. Проте вже зараз можна говорити про близьку перспективу легалізації ринку криптовалют в Україні.

3. Важливим фактором розвитку ІТ-права України є спрямування державної політики на залучення іноземних ІТ-фахівців.

4. Закріплення на законодавчому рівні положень щодо дистанційної роботи. 4 лютого 2021 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» [17]. Цим законом було внесено зміни до Кодексу законів України про працю, якими визначено поняття дистанційної та надомної роботи. Погодимося із Є. Кашатинським, що, хоча дані нововведення прямо не впливають на ІТ-право, проте опосередковано впливають на всю ІТ галузь. Законодавче закріплення норм щодо дистанційної роботи створює правове підґрунтя правового регулювання віддаленої праці [18].

5. Важливим кроком є впровадження електронного резидентства в Україні. Інститут е-резидентства вже майже сім років діє у Естонії. За цей період електронні резиденти заплатили більше 63 млн євро податків до державного бюджету країни.

Електронне резидентство дозволить іноземцям віддалено вести бізнес в Україні, підвищить інвестиційну привабливість України, покращить імідж України на міжнародному ІТ-ринку. 25 червня 2020 р. затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 648 «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства» [19]. А у 2021 році Верховна Рада прийняла в першому читанні законопроект № 5270 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів». Метою законопроекту є оптимізація податкової системи України для створення більш привабливого бізнес-іміджу шляхом надання прозорого та швидкого доступу до процедури отримання електронного резидентства. Це буде стимулом для збільшення кількості іноземних ІТ-підприємств, які будуть вести бізнес в Україні та, відповідно, сплачувати податки в державний бюджет.

6. Зростання ринку електронної комерції (e-commerce) в Україні. Ринок e-commerce в Україні в 2020 році замість прогнозованих 15 % зріс на 40 %.

Як бачимо, сфера інформаційних технологій в Україні набуває стрімкого розвитку. Однією з цілей Мінцифри до 2024 року є підвищення частки ІТ у ВВП країни до 10 %. За прогнозами експертів, 25 % вакансій найближчих років будуть пов'язані зі сферою ІТ.

Національною економічною стратегією на період до 2030 року прогнозується до 2030 року зростання кількості

фахівців у ІТ-сфері до 700 тис. осіб, підвищення обсягу експорту ІТ-послуг до 15,5 млрд доларів США, а обсягу іноземних інвестицій в ІТ-сектор до 5 млрд доларів США на рік, збільшення кількості міжнародних компаній-розробників сегменту високої якості в Україні до 20.

Ефективне функціонування всіх цих процесів неможливо без належного правового регулювання ІТ-сфери. Сам ринок потребує виокремлення нової галузі – ІТ-права і підготовки достатньої кількості юристів, які спеціалізуються на ІТ-праві. Можемо констатувати, що в Україні на сьогоднішній день підготовці ІТ-юристів на державному рівні приділяється недостатньо уваги.

ІТ-право, або право інформаційних технологій, виникло порівняно недавно, у зв'язку із потребою правового супроводу розвитку ІТ-галузі.

Сімсон О. Е. характеризує відносини в ІТ певними особливостями. По-перше, слід враховувати, що об'єктом таких відносин виступає нематеріальне благо – інформація в електронному вигляді як ресурс, продукт, інформаційна послуга, інформаційна технологія. По-друге, Сімсон О. Е. акцентує увагу на міждисциплінарному характері ІТ відносин – тому їх дослідження та регулювання потребує не тільки юридичних, а й технологічних знань. По-третє, зважаючи на глобальність таких відносин, слід будувати їх регулювання, спираючись не тільки на національне законодавство, але й на міжнародне право [8]. Ці особливості вказують на нагальну потребу ґрунтовної підготовки ІТ-юристів.

Зараз на часі нагальна потреба у якісному юридичному супроводі компаній, що працюють в сфері інформаційних технологій.

З практики ІТ-права, більшість компаній потребують правового регулювання взаємовідносин щодо здійснення інформаційних послуг для іноземних контрагентів та контрактів на розробку програмного забезпечення. Крім того, надзвичайно актуальними є питання охорони та захисту інтелектуальної власності в ІТ та укладання ліцензійних договорів, структурування, фінансування та податкової оптимізації ІТ-бізнесу, нерозголошення конфіденційної інформації. Для ринку ІТ-фрілансу важливими є послуги з укладання угод про заборону конкуренції і «переманювання» працівників (Non-competition and Non-solicitation agreements).

Передумовою стрімкого розвитку державної та недержавної ІТ-сфери є кваліфіковане надання фахівцями у галузі ІТ-права наступних юридичних послуг.

- Юридичний супровід ІТ-бізнесу, стартапів.
- Правова експертиза документів та договорів.
- Підготовка правових експертних висновків.
- Захист прав інтелектуальної власності.
- Розробка правових механізмів та договорів про захист персональних даних та інформації відповідно до GDPR.
- Податкове планування та оптимізація оподаткування ІТ-бізнесу.
- Супровід електронної комерції (комплексна допомога у веденні e-commerce).
- Розробка проектів ліцензійних угод на програмне забезпечення, договорів про спільну розробку програмного забезпечення, договорів різних моделей сервісів на базі хмарних обчислень (IaaS, PaaS, SaaS і інших моделей).
- Розробка NDA угод.
- Юридичний супровід впровадження криптовалют в господарській діяльності.
- Юридичний супровід створення вебсайтів.
- Працевлаштування іноземних спеціалістів.
- Консультації з питань укладання міжнародних договорів, угод, контрактів, зокрема, про використання програмного забезпечення.
- Надання оперативних консультацій ІТ-компаніям.
- Аналіз спорів у галузі ІТ, включаючи юридичний супровід у судових та арбітражних процесах.

– Надання консультацій із питань управління ризиками, кібербезпеки та ін.

У недалекому майбутньому до таких послуг буде додане і правове регулювання прав роботів, штучного інтелекту, інтернету речей тощо.

Для забезпечення потреби у кваліфікованих ІТ-юристах провідні університети світу у США, Канаді, Великобританії, Нідерландах, Німеччині, Сингапурі, Естонії вже запустили спеціалізовані магістерські програми з ІТ-права.

В Україні, незважаючи на обраний вектор цифровізації, спеціалізованої вищої освіти з ІТ-права немає. Лише у окремі освітні програми спеціальності 081 «Право» включена навчальна дисципліна «ІТ право», яка, з огляду на відведений обсяг навчального часу, носить лише загальний, ознайомчий характер.

Наразі на ринку освітніх послуг України представлені лише короткострокові курси та сертифікатна програма з ІТ-права «Information Technology Law: КМА & IT Ukraine» на базі факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Асоціації «ІТ України». Як бачимо, в Україні немає профільної освіти з ІТ права, що, на нашу думку, є бар'єром на шляху до розвитку всієї галузі.

Необхідність впровадження освітніх програм у вищу освіту зумовлена високим попитом на спеціалістів із ІТ-права у приватному та державному секторах в Україні і у всьому світі, а також амбіціями України як технологічно розвиненої країни. Висококваліфіковані фахівці-експерти із права в галузі ІТ потрібні в юридичних фірмах, ІТ-компаніях, державних установах, міжнародних організаціях та консалтингових фірмах.

Для цієї галузі крім глибоких знань цивільного, господарського, податкового, міжнародного права та процесу необхідне вільне володіння англійською мовою, знання специфічного правового регулювання в сфері ІТ, міжнародного законодавства та базові знання технічних особливостей галузі.

Якісна підготовка спеціалістів з ІТ-права повинна ґрунтуватися на забезпеченні тісної взаємодії стейкхол-

дерів: закладів вищої освіти з регіональними лідерами ІТ-бізнесу, та організації гнучкого освітнього процесу із залученням як економічних, так і інтелектуальних ресурсів роботодавців і безпосередній їх участі в усіх видах освітньої діяльності. Крім того, викладачі потребують проходження стажувань закордоном для підвищення кваліфікації в галузі інноваційних технологій освітніх та особливостей їх використання.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. ІТ-галузь в Україні впевнено перетворюється на одного із флагманів економіки та стає невід'ємною складовою її міжнародного іміджу. Ефективне функціонування всіх цих процесів неможливо без належного правового регулювання ІТ-сфери, тому за порівняно недовгий період з'явилася нова галузь права – ІТ-право. Зараз на часі нагальна потреба у якісному юридичному супроводі компаній, що працюють в сфері інформаційних технологій. Сам ринок потребує виокремлення нової галузі – ІТ-права і підготовки достатньої кількості юристів, які спеціалізуються на ІТ-праві. Проте, на даний час в Україні, на відміну від передових країн світу, вищої освіти за даною спеціальністю немає. На ринку освітніх послуг представлені лише короткострокові курси та сертифікатна програма з ІТ-права.

Для задоволення потреб ринку, враховуючи курс України на інформатизацію, вважаємо за доцільне розробку освітньої програми «ІТ право» у рамках спеціальності 081 «Право» другого (магістерського) рівня вищої освіти. За досвідом розробки подібних освітніх програм у зарубіжних країнах, до освітньої програми пропонуємо включити технічний та юридичний блоки, а також курс з англійської мови професійного спрямування.

Перспективи подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаємо у дослідженні законодавчого регулювання ІТ-права в Україні та провідних країнах світу, а також розробку пропозицій щодо наповнення запропонованої освітньої програми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 11.11.2021).
2. Information Technology Law: 6th Edition by Ian J. Lloyd : Oxford University Press, USA; 6 edition, 2011. 640 p.
3. Information Technology Law: The Law and Society by Andrew Murray: OUP Oxford; 3 edition, 2016. 696 p.
4. Information Technology Law by Diane Rowland, Uta Kohl, Andrew Charlesworth : Routledge; 5 edition, 2016. 614 p.
5. Cyber Laws & Information Technology (For LL. B.) by Dr. Jyoti Rattan Bharat Law House Pvt. Ltd., 6th edn., 2017. 752 p.
6. Харитонов С., Харитонова О. ІТ-право у системі права України. *Право України*, 2018. № 1. С. 18–29.
7. ІТ право / за заг. ред. проф. О. С. Яворської. Львів : Видавництво «Левада», 2017. 470 с.
8. Сімсон О. Е. ІТ-право VS інформаційного права: на зламі епох. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні (друга міжнародна щорічна конференція)*. Львів, 17 листопада 2017 р. URL: <http://aphd.ua/publication-389/> (дата звернення: 11.11.2021).
9. Цифра дня. веб-сайт Open Data in Ukrainian now. URL: <https://www.facebook.com/Opendatabot/posts/1152670585145122> (дата звернення: 11.11.2021).
10. Вітчизняний ІТ-сектор зіткнувся з гострою нестачею фахівців, що призвело до небувалого зростання зарплат у цій сфері та виснажливого полювання за досвідченими кадрами. *НВ. Бізнес*, 2021. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/tech/it-robot-a-ye-lyudey-nivistachaye-skilki-budut-rosti-zarplati-v-ukrajini-eksperti-50172994.html> (дата звернення: 11.11.2021).
11. Кони́на М. Что делать с дефицитом IT-кадров: опыт Израиля. URL: <https://dou.ua/forums/topic/21376/> (дата звернення: 11.11.2021).
12. Ukraine: the Home of Great Devs 2021 Tech Market Report. URL: www.beetroot.se (дата звернення: 11.11.2021).
13. Положення про Міністерство цифрової трансформації України : постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-p#Text> (дата звернення: 12.11.2021).
14. Досягнення і подальші кроки Міністерства цифрової трансформації України щодо цифровізації та створення комфортного бізнес-клімату в Україні. URL: <https://korea.mfa.gov.ua/news/dosyagnennya-i-podalshi-kroki-ministerstva-cifrovoyi-transformaciyi-ukrayini-shchodo-cifrovizaciyi-ta-stvorennya-komfortnogo-biznes-klimatu-v-ukrayini> (дата звернення: 11.11.2021).
15. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 11.11.2021).
16. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
18. Євген Кашатинський. Тренди права 2021: які закони та ініціативи безпосередньо вплинуть на ринок ІТ. *The Page*: ділове видання. 2021. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/trendi-2021-yaki-zakoni-bezposeredno-vplivut-na-riнок-it> (дата звернення: 11.11.2021).
19. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження та реалізації в Україні електронного резидентства : постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648-2020-p#Text> (дата звернення: 11.11.2021).